

जीएसटी अंतर्गत मूल्यमापन

एडवोकेट किशोर लुल्ला

वस्तू आणि सेवा कर कायद्यात कर दायित्व आणि त्याच्या पूर्तता करण्यासाठी विविध प्रकारच्या निर्धारणांची तरतूद आहे. या लेखाचा उद्देश जीएसटी अंतर्गत विविध प्रकारच्या मूल्यांकनांची सोपी आणि व्यावहारिक पद्धत समजून घेणे आहे. या लेखात मूल्यांकनाचे प्रकार, त्यांच्या कायदेशीर तरतुदी आणि ज्या परिस्थितीत ते लागू होतात त्यांचा समावेश आहे.

➤ कलम-59-स्वयं-मूल्यांकन (Self-Assessment)-

प्रत्येक नोंदणीकृत व्यक्तीने या कायद्यांतर्गत देय असलेल्या करांचे स्वयं-मूल्यांकन करावे आणि कलम 39 अंतर्गत दिलेल्या प्रत्येक कर कालावधीसाठी GSTR 3B विवरणपत्रक सादर केले पाहिजे .

➤ कलम-60-(प्रोव्हीजीनल असेसमेंट)-

• कलम-60(1)

जर एखादी करपात्र व्यक्ती वस्तू किंवा सेवांचे मूल्य किंवा लागू कर दर निश्चित करू शकत नसेल, तर ते तात्पुरत्या आधारावर कर भरण्याची कारणे स्पष्ट करण्यासाठी योग्य अधिकाऱ्याला लेखी विनंती करू शकतात. त्यानंतर योग्य अधिकाऱ्याने विनंती प्राप्त झाल्यापासून जास्तीत जास्त नव्वद दिवसांच्या आत आदेश जारी करणे आवश्यक आहे. या आदेशामुळे करपात्र व्यक्तीला अधिकाऱ्याने निश्चित केलेला दर किंवा मूल्य दाखवून तात्पुरत्या आधारावर कर भरण्याची परवानगी मिळते .

• कलम-60 (2)

तात्पुरत्या आधारावर कर भरण्यास पात्र होण्यासाठी, करपात्र व्यक्तीने काही बाबींची पूर्तता करणे आवश्यक आहे. त्यांना विहित नमुन्यातील एक बॉन्ड तयार करणे आवश्यक आहे, यामध्ये सक्षम अधिकाऱ्याने ठरविल्याप्रमाणे हमी किंवा सुरक्षा प्रदान केली जाते. हा बॉन्ड करपात्र व्यक्तीला तात्पुरत्या मूल्यांकनाच्या कराची रक्कम आणि शेवटी मूल्यांकनाच्या कराच्या रकमेतील फरक भरण्यास बंधनकारक करतो.

• कलम-60 (3)

सक्षम अधिकाऱ्याने कलम-60 च्या उपकलम (1) मध्ये जारी केलेल्या आदेशाच्या संप्रेषणाच्या तारखेपासून जास्तीत जास्त सहा महिन्यांच्या आत अंतिम मूल्यांकन आदेश जारी करणे आवश्यक आहे. या प्रक्रिये

दरम्यान, मूल्यांकनाला अंतिम रूप देण्यासाठी आवश्यक असलेल्या कोणत्याही माहितीचा, अधिकारी विचार करू शकतो. तथापि, काही विशिष्ट परिस्थितींमध्ये, हा कालावधी वाढवला जाऊ शकतो. पुरेसे कारण दाखवले गेल्यास आणि कारणे लेखी नोंदवली गेल्यास सहआयुक्त किंवा अतिरिक्त आयुक्त सहा महिन्यांपर्यंत मुदतवाढ देऊ शकतात.

- **कलम-60 (4)-तात्पुरत्या मूल्यांकनावर देय व्याज**

जर नोंदणीकृत व्यक्ती तात्पुरत्या मूल्यांकनाखाली वस्तू किंवा सेवांच्या पुरवठ्यावर कर भरण्यास जबाबदार असेल परंतु विहित मुदतीत त्यांनी कर भरला नाही तर त्यांना कलम ५० (१) प्रमाणे व्याज भरावे लागेल. वस्तू किंवा सेवांच्या विशिष्ट पुरवठ्यासंबंधी कर भरण्याच्या ठरलेल्या तारखेपासून प्रत्यक्ष देय तारखेपर्यंत व्याजाची गणना केली जाईल. अंतिम मूल्यांकन आदेश जारी करण्यापूर्वी किंवा नंतर पैसे दिले गेले आहेत की नाही हे न पाहता सदरचे व्याज लागू होते.

➤ **कलम 61-दाखल केलेल्या विवरणपत्रांची छाननी-**

- **कलम-61 (1)** - सक्षम अधिकाऱ्याला परतावा आणि नोंदणीकृत व्यक्तीने प्रदान केलेल्या संबंधित तपशीलाची अचूकता सुनिश्चित करण्यासाठी त्याचा आढावा घेण्याचा अधिकार आहे. काही विसंगती आढळल्यास, अधिकारी नोंदणीकृत व्यक्तीला निर्धारित पद्धतीने या विसंगतींची माहिती द्यावी लागेल आणि स्पष्टीकरण मागवता येईल .
- **कलम-61(2)** - नुसार जर नोंदणीकृत व्यक्तीने दिलेले स्पष्टीकरण सक्षम अधिकाऱ्याला मान्य असेल तर त्यानुसार त्या व्यक्तीला कळविले जाईल आणि विसंगतींच्या संदर्भात पुढील कारवाई केली जाणार नाही.
- तथापि, **कलम-61(3)** नुसार जर नोंदणीकृत व्यक्ती, अधिकाऱ्याने कळवल्यानंतर तीस दिवसांच्या आत समाधानकारक स्पष्टीकरण देण्यात अयशस्वी ठरली किंवा नोंदणीकृत व्यक्तीने विसंगती स्वीकारली परंतु त्यांच्या त्यानंतरच्या विवरणपत्रकात ती दुरुस्त करण्यात अयशस्वी ठरली तर सक्षम अधिकारी योग्य ती कारवाई सुरू करू शकतो. या कृतींमध्ये कलम 65, कलम 66 किंवा कलम 67 अंतर्गत कारवाई किंवा कलम 73 किंवा कलम 74 अंतर्गत कर आणि इतर देयके निश्चित करण्यासाठीची कार्यवाही असू शकते.

नोंदणीकृत व्यक्तीने दाखल केलेले विवरणपत्र छाननीसाठी निवडले असल्यास, संबंधित अधिकारी उपलब्ध माहितीच्या आधारे त्याची तपासणी करेल. काही विसंगती आढळल्यास, अधिकारी त्या व्यक्तीला नोटीस फॉर्म जीएसटी एसएमटी-10 जारी करेल, विसंगतीबद्दल त्यांना माहिती देईल आणि परवानगी दिल्यास तीस दिवसांच्या आत किंवा त्यापेक्षा जास्त कालावधीत स्पष्टीकरण देण्याची विनंती करेल. या सूचनेत शक्य असल्यास कर, व्याज आणि विसंगतींशी संबंधित इतर कोणत्याही देयकांची रक्कम देखील ठरवली जाऊ शकते. नोंदणीकृत व्यक्तीकडे एकतर सूचनेत नमूद केलेल्या विसंगती स्वीकारण्याचा आणि आवश्यक कर, व्याज इ. भरण्याचा पर्याय असतो. किंवा एसएमटी-11 हा फॉर्म अधिकाऱ्याकडे सादर करून विसंगतींचे स्पष्टीकरण द्यावे. नोंदणीकृत व्यक्तीने दिलेले स्पष्टीकरण किंवा फॉर्म जीएसटी एसएमटी-11 मध्ये सादर केलेली माहिती स्वीकाराई मानली गेल्यास, अधिकारी त्यानुसार फॉर्म जीएसटी एसएमटी-12 द्वारे त्या व्यक्तीला कळवेल.

➤ **कलम 62-जीएसटी विवरणपत्र न भरणाऱ्यांसाठी-**

कलम 46 अंतर्गत नोटीस मिळाल्यानंतरही नोंदणीकृत व्यक्तीने कलम 39 (नियमित विवरणपत्र) किंवा कलम 45 (अंतिम विवरणपत्र) जीएसटीआर-१० अंतर्गत आवश्यक विवरणपत्र न भरल्यास, सक्षम अधिकाऱ्याला त्यांच्या सर्वोत्तम निर्णयाच्या आधारे त्या व्यक्तीच्या कर दायित्वाचे मूल्यांकन करण्याचा अधिकार आहे. संबंधित अधिकारी सर्व उपलब्ध रेकॉर्ड किंवा गोळा केलेल्या माहितीचा विचार करेल आणि मूल्यांकन आदेश जारी करेल. येथे हे लक्षात घेणे महत्वाचे आहे की हे कलम, कलम 73 किंवा कलम 74 मध्ये नमूद केलेल्या तरतुदींना मागे टाकते. ज्या आर्थिक वर्षासाठी कर भरला गेला नाही त्या आर्थिक वर्षाशी संबंधित वार्षिक विवरणपत्र सादर करण्यासाठी कलम 44 (वार्षिक विवरणपत्र) अंतर्गत निर्दिष्ट केलेल्या तारखेपासून पाच वर्षांच्या कालावधीत मूल्यांकन आदेश जारी करणे आवश्यक आहे.

जर एखाद्या नोंदणीकृत व्यक्तीने कलम 62 च्या उपकलम (1) मध्ये नमूद केलेले मूल्यांकन आदेश प्राप्त झाल्यापासून तीस दिवसांच्या आत योग्य असे विवरणपत्र सादर केले तर मूल्यांकन आदेश मागे घेण्यात आल्याचे मानले जाईल. तथापि, हे लक्षात घेणे महत्वाचे आहे की कलम 50 च्या उप-कलम (1) नुसार (कर उशीरा भरण्याशी संबंधित) व्याज भरण्याची जबाबदारी आणि कलम 47 नुसार उशीरा शुल्क लागू असेल. दुसऱ्या शब्दांत, जरी मूल्यांकन आदेश मागे घेण्यात आला

असला तरी, लागू असलेले व्याज आणि विलंब शुल्क भरण्यासाठी ती व्यक्ती अजूनही जबाबदार आहे.

नियम 100 उपनियम 1-कलम 62 च्या उप-कलम (1) अंतर्गत केलेल्या मूल्यांकनाचा आदेश फॉर्म जीएसटी एसएमटी-13 मध्ये जारी केला जाईल आणि त्याचा सारांश फॉर्म जीएसटी डीआरसी-07 मध्ये इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने अपलोड केला जाईल.

➤ **कलम 63-अनोंदीत व्यक्तीसाठी (For Unregister Person)-**

जर एखादी करपात्र व्यक्ती असे करण्यास जबाबदार असूनही नोंदणी प्राप्त करण्यात अयशस्वी ठरली असेल किंवा कलम 29 च्या उप-कलम (2) अंतर्गत त्यांची नोंदणी रद्द करण्यात आली असेल परंतु तरीही ते कर भरण्यास जबाबदार असतील, तर सक्षम अधिकार्याला त्यांच्या कर दायित्वाचे मूल्यांकन करण्याचा अधिकार आहे. हे मूल्यांकन संबंधित कर कालावधीसाठी केले जाईल. ज्या आर्थिक वर्षासाठी कर भरला गेला नाही त्या आर्थिक वर्षाशी संबंधित वार्षिक विवरणपत्र सादर करण्यासाठी कलम 44 (वार्षिक विवरणपत्र) अंतर्गत निर्दिष्ट केलेल्या तारखेपासून पाच वर्षांच्या कालावधीत संबंधित अधिकारी मूल्यांकन आदेश जारी करेल.

तथापि, हे लक्षात घेणे महत्वाचे आहे की असा मूल्यांकन आदेश पारित करण्यापूर्वी संबंधित व्यक्तीला सुनावणीची संधी दिली गेली पाहिजे. हे लक्षात घेणे महत्वाचे आहे की हे कलम, कलम 73 किंवा कलम 74 मध्ये नमूद केलेल्या तरतुदींना मागे टाकते.

सक्षम अधिकारी फॉर्म जीएसटी एसएमटी-14 मध्ये करपात्र व्यक्तीला नोटीस बजावेल, ज्यात सर्वोत्तम निर्णयाच्या आधारावर मूल्यांकन प्रस्तावित केले आहे आणि फॉर्म जीएसटी डीआरसी-01 मध्ये इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने त्याचा सारांश देखील देईल आणि अशा व्यक्तीला आपले उत्तर देण्यासाठी पंधरा दिवसांचा वेळ दिल्यानंतर, फॉर्म जीएसटी एसएमटी-15 मध्ये आदेश आणि त्याचा सारांश फॉर्म जीएसटी डीआरसी-07 मध्ये इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने अपलोड केला जाईल.

➤ **कलम 64-सारांश मूल्यांकन(Summary Assessment)-**

सारांश मूल्यांकन हे प्रोटेक्टिव्ह असेसमेंट स्वरूपाचे असते. ही अशी प्रक्रिया आहे जिथे कर दायित्वाचे जलद मूल्यांकन केले जाते. कलम 64 महसुलाच्या हिताचे रक्षण करण्यासाठी काही विशेष प्रकरणांमध्ये सारांश मूल्यांकनाशी संबंधित आहे.

अपवादात्मक परिस्थितीत, कोणतीही नोटीस किंवा सुनावणीची संधी न देता सक्षम अधिकाऱ्याला कराचे मूल्यांकन करण्याचे विशेष अधिकार ते देते.

- **कलम 64(1)** नुसार, योग्य अधिकारी, अतिरिक्त आयुक्त किंवा संयुक्त आयुक्तांच्या पूर्वपरवानगीसह, एखाद्या व्यक्तीचे कर दायित्व दर्शविणाऱ्या कोणत्याही पुराव्याच्या आधारे त्याच्या कर दायित्वाचे मूल्यांकन सुरू करू शकतो. महसुलाच्या हिताचे रक्षण करण्यासाठी हे मूल्यांकन केले जाते. जर अधिकाऱ्याकडे असे मानण्याची वाजवी कारणे असतील की कर दायित्वाचे मूल्यांकन करण्यात होणारा कोणताही विलंब महसुलाचे नुकसान करू शकतो, तर ते मूल्यांकन आदेश जारी करू शकतात.

तथापि, ज्या प्रकरणांमध्ये दायित्वासाठी जबाबदार करपात्र व्यक्ती ओळखली जाऊ शकत नाही आणि दायित्व वस्तूंच्या पुरवठ्याशी संबंधित आहे, त्या प्रकरणांमध्ये त्या वस्तूंचा प्रभारी व्यक्ती करपात्र व्यक्ती म्हणून गणली जाईल, ज्याचे मूल्यांकन केले जाईल आणि कर आणि या कलमांतर्गत देय असलेली इतर कोणतीही रक्कम भरली जाईल.